

REFERAAT

17 september 2026
Janskerk Utrecht

De geschiedenis van de Protestantse Kerk in Nederland

als aandachtsveld bij de Protestantse
Theologische Universiteit

Referaat door prof. dr. F.A. van Lieburg als gasthoogleraar
aan de Protestantse Theologische Universiteit op
17 september 2026

Protestantse Theologische **Universiteit**

Prof. dr. F.A. (Fred) van Lieburg

Colofon

De geschiedenis van de Protestantse Kerk in Nederland als aandachtsveld bij de Protestantse Theologische Universiteit - © Prof. dr. F.A. (Fred) van Lieburg

Oplage

250 exemplaren

Uitgever

Protestantse Theologische Universiteit

Vormgeving

Appeltje + design - Leusden

Fotografie

Van der Wal Beeldproducties - Alblasserdam

Omslagfoto

Fragment van het synodaal reglement voor het hoger onderwijs vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk (1876)

Druk

Verloop Drukkerij - Alblasserdam

ISBN 978-90-836093-7-9

Inleiding

'Een mooie win-win situatie, Fred van Lieburg!', schreef mijn Dordtse stadgenoot Max van der Klooster onder een LinkedIn-bericht over de benoeming tot gasthoogleraar aan de Protestantse Theologische Universiteit. 'Gisteren gelijk al onderstreept met een "oratie" voor de generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland over revitalisering van de zorg voor de kerkelijke archieven', voegde hij er met een goedkeurende smiley aan toe.¹ 'Gisteren' – dat was vrijdag 11 april 2025, toen de landelijke kerkvergadering in De Werelt in Lunteren de notitie *Verbonden verleden* in bespreking nam. Voordat preses Trijnie Bouw de gelegenheid gaf tot een mondelinge toelichting op dit pleidooi voor zorgvuldig beheer van het geschreven erfgoed, deelde zij mee dat de kleine synode de dag daarvoor door waarnemend rector Klaas Spronk over de genoemde aanstelling was geïnformeerd. De inhoud van de presentatie sloot inderdaad nauw aan bij de gekozen omschrijving van het academische aandachtsgebied: 'Geschiedenis van de Protestantse Kerk in Nederland'.²

Terecht typeerde de betrokken waarnemer op de sociale media de toespraak ter synode als een oratie tussen aanhalingstekens, want hoogleraren plegen hun 'inaugurele rede' te houden te midden van collega's en studenten in een academische gehoorzaal. Dat zou ook een 'gasthoogleraar' kunnen doen, maar zo'n 'echte' plechtigheid is toch wel te veel van het goede. Het gaat bij deze alleszins eervolle rol aan de Protestantse Theologische Universiteit immers maar om een nevenactiviteit naast een 'gewoon' hoogleraarschap aan de Vrije Universiteit. Daar heeft deze gasthoogleraar al twee keer mogen 'oreren' – de eerste keer als bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Nederlands protestantisme, precies twintig jaar geleden, en dat nog wel met een beschouwing over het historisch besef van de toen nog jonge Protestantse Kerk in

-
- 1 PThU nieuws, 'Prof. dr. Fred van Lieburg benoemd tot gasthoogleraar', 11 april 2025 (www.pthu.nl/actueel/nieuws/2025/04/prof.-dr.-fred-van-lieburg-benoemd-tot-gasthoogleraar). Met dank voor de effectieve inzet en goede woorden van de toenmalige bestuurders, dr. C.P. Boele en prof. dr. K. Spronk: 'Volgens waarnemend rector Klaas Spronk mogen we heel blij zijn dat Fred van Lieburg zich op deze manier aan de PThU heeft verbonden. Het onderstreept onze identiteit als academische instelling die nauw verbonden is aan de kerk. De goede aandacht voor de archiefzorg in het kader van de bestudering van de geschiedenis van onze kerk is ook iets dat van belang is voor het onderwijs, inclusief het promotieonderzoek.'
 - 2 Ongepubliceerde handelingen van de Generale Synode van de Protestantse Kerk in Nederland, 10 en 11 april 2025, agendapunt 17.

Nederland;³ de tweede keer, tien jaar later, als gewoon hoogleraar religiegeschiedenis, dat wil zeggen als thematische en diachronische toespitsing binnen de algemene geschiedenis.⁴

Een intreerede is dus niet nodig, nog minder een introductie van een nieuweling bij de PThU op een werkvloer die twaalf jaar lang gedeeld werd binnen de muren van de VU op de Amsterdamse Zuidas. Maar een officiële presentatie van de officiële leerstoel is wel zo aardig en wel zo netjes, wat de virtuele titel van ‘gast-hoogleraar’ in de praktijk ook moge betekenen. De behoefte aan enige opheldering begint al bij de suggestie dat de PKN een geschiedenis heeft die speciale academische bestudering verdient – en dan natuurlijk aan de PThU als haar eigen universiteit. De PKN ontstond in 2004 door een fusie van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden en de Gereformeerde Kerken in Nederland. Kan een nauwelijks twee decennia functionerende instantie voor zoiets als een leeropdracht in aanmerking komen? De uitbreiding van die tijdspanne met de eeuwenlange bestaansduur van de ‘rechtsvoorgangers’ van het huidige kerkgenootschap vergoelijkt praktisch veel, maar verandert principieel niets. Een ruime afbakening van een onderwerp rechtvaardigt nog geen relevante afbakening van een wetenschappelijk domein van onderwijs en onderzoek.

Wat moeten we nu met een vak als ‘Geschiedenis van de Protestantse Kerk in Nederland’? Juist voor wie de voorgeschiedenis van deze kerk kent, is de vraag niet uit de lucht gegrepen. Op 24 augustus 1876 besloot de algemene synode van de Nederlandse Hervormde Kerk dat haar aanstaande predikanten onder meer zouden worden onderwezen in de ‘Geschiedenis van de Nederlandsche Hervormde Kerk en van hare leerstellingen’.⁵ Aanleiding tot deze bepaling was de invoering van de nieuwe Wet op het Hoger Onderwijs, inclusief de theologische faculteiten waaraan de vorming van hervormde predikanten vanouds was

3 F.A. van Lieburg, *Een protestantse kerk in Nederland?* Inaugurele rede Vrije Universiteit Amsterdam, 20 september 2006.

4 F.A. van Lieburg, *De eeuwen der eeuwen. Religiegeschiedenis op lange termijn. Inaugurele rede Vrije Universiteit Amsterdam*, 1 april 2016.

5 *Handelingen van de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, ten jare 1876* ('s-Gravenhage 1876), 373-379: ‘Reglement op het Hooger Onderwijs in de Godgeleerdheid tot vorming van Evangeliedienaren voor de Nederlandsche Hervormde Kerk’.

toevertrouwd.⁶ De 'staatshoogleraren' zouden zich voortaan beperken tot godsdienstwetenschap van algemeen belang. Voor aanvullend onderwijs van confessionele aard mochten 'kerkelijke professoren' worden aangesteld. Sindsdien zijn aan de universiteiten in Leiden, Groningen, Utrecht en Amsterdam steeds docenten aangetreden om les te geven, ook over de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk.⁷

Als gevolg van de kerkenfusie van 2004 zijn de toenmalige hervormde, lutherse en gereformeerde predikantsopleidingen in 2007 opgegaan in de PThU.⁸ Hoewel deze instelling nog steeds wordt bekostigd vanuit het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, is de ooit bedachte taakverdeling tussen de overheid en de grootste protestantse kerk in Nederland – momenteel de PKN – nagenoeg uit beeld geraakt. In het hele landschap van religiestudies en ambtsopleidingen hebben zich in de laatste decennia ingrijpende verschuivingen plaatsgevonden en het einde is voorlopig niet in zicht.⁹ In dat licht verbleken de lotgevallen van dat ene historische profielvak uit het synodale leerplan van 1876 in de afgelopen 150 jaar. Des te minder kan het kwaad de betekenis van de destijds nuttig en noodzakelijk gevonden niche in herinnering te roepen. Eens te meer loont het de moeite weer eens te reflecteren op de zin of onzin van een PKN-geschiedenis in de context van de huidige PThU. Dat is de bedoeling van deze quasi-oratie.

Protestants beginsel

'Weer eens', inderdaad, want de eerste hoogleraar vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk, Johannes Gerhardus Rijk Acquoy (1829-1896), wijdde er al een onvervalste inaugurele rede aan. Op dinsdagmiddag 28 mei 1878 oreerde hij in het auditorium van de Leidse academie.¹⁰ Acquoy stond met 48 andere

6 *Wet tot regeling van het Hooger Onderwijs, met aantekeningen van M. van Raalte* (Arnhem 1876), 32-35 en 58-59.

7 O.J. de Jong, 'De wetgever van 1876 en de theologie', *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 48 (1967/68) 185-204; E. Meuleman, *De Godgeleerdheid volgens de Wet op het Hoger Onderwijs van 1876*. Diesrede Vrije Universiteit, 20 oktober 1982.

8 H.C. van der Sar en F.G. Immink, *Een nieuwe universiteit voor theologie* (Utrecht/Kampen/Leiden 2007).

9 Arie Molendijk, 'Theologie, kerk en academie in protestants Nederland', *Kerk en Theologie* 58 (2007) 4-21.

10 J.G.R. Acquoy, *Het nut der beoefening van de geschiedenis der Hervormde Kerk in Nederland* (Leiden 1878).

hervormde predikanten op de groslijst van kandidaten voor de zes kerkelijke leerstoelen die – aan elke rijksuniversiteit twee – na de invoering van de *duplex ordo* bemand mochten worden. De commissie van voordracht stemde over elke kandidaat, waarna een twaalfstal namen naar de algemene synode werd doorgezonden.¹¹ Deze synode, die destijds maar negentien leden telde, had tijdens een buitengewone zitting op vrijdagavond 18 januari 1878 drie stemrondes nodig om de nieuwe hoogleraren te benoemen. Acquoy kwam er al bij de eerste ronde doorheen.¹² Blijkbaar vond praktisch ieder synodelid dat hij een professoraat verdiende. Dat was bijzonder omdat er een sterke voorkeur leefde voor vertegenwoordigers van de ‘evangelische’ ofwel Groninger richting, terwijl Acquoy bekend stond als aanhanger van de ‘moderne’ theologie.¹³

De kerkelijke professoren werden gekandideerd voor een van de drie rijksuniversiteiten, gevestigd in Leiden, Groningen en Utrecht, maar de toedeling van vakken stond in principe open. Acquoy zou de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk en haar leerstellingen, de bijbelse en de praktische theologie doceren; het hoofdvak dogmatiek werd aan zijn collega opgedragen. Het eerstgenoemde vak was op zijn lijf geschreven, aangezien hij gespecialiseerd was in de kerkgeschiedenis. Hij was opgeleid door de hoogleeraar Willem Moll (1812-1879) aan het Amsterdams Athenaeum en in Leiden gepromoveerd op een brieveneditie van de Nederlandse grondlegger van de Moderne Devotie.¹⁴ Als predikant bleef hij actief op zijn vakgebied en in 1860 hing er een hoogleraarsbenoeming in de lucht. Het duurde nog 18 jaren voordat zijn wens in vervulling ging, toen hij al 49 jaar was. Zoals gezegd kreeg hij drie vakken op zijn bord, maar iedereen wist waar zijn hart lag. Dat hij zijn oratie geheel wijdde aan het historische deelgebied, verraste niemand. De kerkelijke hoogleraren die in Groningen en Utrecht – en enkele jaren later ook

11 Het Utrechts Archief, Algemene Synode en algemene synodale commissie van de Nederlandse Hervormde Kerk (1423), inv.nr. 2025, notulen Commissie van Voordracht voor de Benoeming van Hoogleraren in de Godgeleerdheid, 1877-1937.

12 *Handelingen van de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, ten jare 1878* ('s-Gravenhage 1878), 48.

13 A. de Lange, “Staatsrechtelijk geknutsel”. De regeling van de predikantsopleiding in Nederland door overheid in de negentiende eeuw, *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800* 54 (2001) 28-58.

14 J.G.R. Acquoy, *Gerardi Magni Epistolae XIV, e codice regio Hagano nunc primum editae et perpetua annotatione* (...) (Leiden 1857).

in Amsterdam – de geschiedenis der Nederlandse Hervormde Kerk in hun takenpakket kregen, gingen er in hun oratie nauwelijks op in.¹⁵

Wat het gehoor van Acquoy wellicht verwachtte, was een uitleg over de verhouding tussen de universele kerkgeschiedenis en de bijzondere geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk. Het algemene vak werd aan de theologische faculteiten natuurlijk al lang gedoceerd. Zowel vanuit exegetisch als dogmatisch oogpunt was kennis van de christelijke traditie in de Oudheid en de Middeleeuwen onmisbaar. En als de ‘kerkelijke historie’ van de eeuw der Reformatie ter sprake kwam, eiste de behandeling van de ontwikkelingen in de Nederlanden uitgebreide aandacht op. Zo had de Utrechtse hoogleraar Jacob Isaak Doedes (1817-1897) het begin 1876 nog onderbouwd in zijn – eerste Nederlandstalige – methodologie van de gehele wetenschap der christelijke theologie. ‘Men heeft zich vooral geroepen te achten tot de beoefening der Kerkgeschiedenis van *zijn eigen land*, van *zijn eigen volk*, van *zijn eigen Kerkgenootschap*, altijd natuurlijk in verband met de studie van de Algemeene Geschiedenis der Christelijke Kerk.’¹⁶

Acquoy was het met deze pragmatische visie ongetwijfeld eens, maar gaf er een theoretische verdieping aan. Anders dan de traditioneel en apologetisch georiënteerde Doedes, was Acquoy als aanhanger van de moderne theologie nu eenmaal gecharmeerd van de grote wetenschappelijke vernieuwing in de negentiende eeuw, waarvan de hogeronderwijshervorming van 1876 de door liberalen lang verhoopte en door conservatieven lang gevreesde bezegeling was.¹⁷ Hij was eensgeestes met zijn nieuwe collega Cornelis Petrus Tiele (1830-1902), hoogleraar bij het remonstrants seminarium in Leiden. Niet veel eerder dan Acquoy, op 10 oktober 1877, maar dan in de staatsfaculteit, had Tiele georeerd ‘ter inwijding van den leerstoel voor de geschiedenis der godsdiensten

15 Cornelis Philippus Hofstede de Groot, *Het kerkelijk professoraat* (Groningen 1878); Tjeerd Cannegieter, *Kerk, kerkleer, kerkrecht* (Utrecht 1878); Johannes Hermanus Gunning jr., *Het kruis: de waarheid voor wetenschap en kerk* (Amsterdam 1882).

16 J.I. Doedes, *Encyclopedie der christelijke theologie* (Utrecht 1876), 127.

17 A. Heynsius, *Feestrede bij het derde eeuwfeest der Leidsche hoogeschool den 8sten februari in de Pieterskerk gehouden* (Leiden 1875).

in 't algemeen aan de Rijks-Universiteit te Leiden'.¹⁸ Hij had daarop al geanticipeerd in een leerboek waarin zijn grondhypothese werd uitgelegd. 'Zij tracht te doen uitkomen, dat alle godsdiensten, ook de hoogbeschaafde, uit dezelfde eenvoudige kiemen zijn voortgesproten, en poogt de oorzaken op te sporen waardoor die kiemen zich hier zoo geheel anders en zooveel rijker ontwikkeld hebben dan daar.'¹⁹

Hoewel Acquoy te irenisch was om deze in zijn omgeving omstreden problematiek op de voorgrond te plaatsen, is zijn oratie niet vreemd aan deze evolutionistische kijk op de religie- en kerkgeschiedenis. 'Wetenschap is wetenschap', stelde hij klip en klaar om elk privilege van de theologie boven andere disciplines de pas af te snijden. Hij ging voor de 'wetenschap der historie', en in het bijzonder de geschiedenis van het christendom maar evengoed de algemene geschiedenis van het vaderland. Voor een kerkhistoricus was er een eenvoudige boomstructuur: een hoofdtak 'protestantisme' had als ondertak het 'calvinisme' en die tak weer de ondertak van de hervormde kerk in Nederland. 'Doch indien de gansche boom wèl zal worden gekend, mag ook de kennis van dien enkelen tak niet ontbreken.' Het protestantisme was in wezen de moderne correctie op de middeleeuwse corrumpering van de oerchristelijke 'idee' van individuele menselijke vrijheid. En daarvan was het calvinisme weer de ultieme uiting, die in de Nederlandse opstand als 'den hoogsten ontwikkelingsvorm van het godsdienstig-staatkundig beginsel der zestiende eeuw' had gezegevierd.²⁰

Hervormde religiegeschiedenis

Acquoy was bij zijn benoeming in 1878 ontroerd door een briefkaart van een vriend: 'Van harte geluk. Zij 't u gegeven, de Kerk aan zichzelf te openbaren, door hare geschiedenis te onthullen.'²¹ Dat was precies wat hij wilde doen: de

18 C.P. Tiele, *De vrucht der assyriologie voor de vergelijkende geschiedenis der godsdiensten* (Amsterdam 1877). Zie ook zijn eerdere oratie voor het Seminarium der Remonstranten: *De plaats van de godsdiensten der natuervolken in de godsdienstgeschiedenis* (Amsterdam 1873). Over de opkomst van de godsdienstwetenschap in Nederland: Arie L. Molendijk, *The Emergence of the Science of Religion in the Netherlands* (Leiden 2005).

19 C.P. Tiele, *Geschiedenis van den godsdienst tot aan de heerschappij der wereldgodsdiensten* (Amsterdam 1876), voorwoord.

20 Acquoy, *Het nut der beoefening van de geschiedenis der Hervormde Kerk in Nederland*, 7.

21 Ibidem, 16.

Nederlandse hervormde kerk, haar predikanten en haar lidmaten het zelfbewustzijn van het protestantse beginsel van vrij onderzoek terug te geven. Drie jaar later greep hij zijn kans om dat ideaal nog op ruimere schaal na te streven, toen zijn collega Lodewijk Willem Ernst Rauwenhoff (1828-1889) in de staatsfaculteit de leerstoel kerkgeschiedenis verwisselde voor die in de godsdienstwijsbegeerte. Kerkelijk professor Acquoy werd in zijn plaats benoemd tot gewoon hoogleraar in de geschiedenis van het christendom en zijn leerstellingen.²² Voortaan kon hij zich uitleven in zijn meer 'antiquarische' ofwel historisch-kritische methode zoals hij die graag beoefende. Tiele was vriend en geestverwant, maar hoger en dieper reikte de band met de grote historicus in de literaire faculteit, Robert Fruin (1823-1899), hoogleraar vaderlandse geschiedenis. Met hem deelde hij de fascinatie voor 'onpartijdig' bronnenonderzoek en daalde hij ten slotte in een-en-hetzelfde graf aan de Leidse Groenesteeg.²³

Acquoy's leerstoel voor vaderlandse kerkgeschiedenis kwam dus in 1881 onverwachts vrij. Tot de vele hervormde predikanten die – al dan niet op de groslijst geplaatst door de synodale commissie die er over ging – hoopten op de professorale waardigheid, behoorde de Leidse predikant Jan Knappert (1836-1893). Tot zijn grote teleurstelling werd hij gepasseerd. De gelukkige was Johannes Offerhaus (1831-1926), bepaald geen kerkhistoricus. Zijn oratie biedt dan ook geen nieuwe bezinning op het vak.²⁴ Dominee Jan Knappert had geluk: in 1882 viel hem een inmiddels tot stand gekomen kerkelijke leerstoel aan de Universiteit van Amsterdam toe, zij het niet die met de door hem begeerde kerkhistorische leeropdracht.²⁵ Deze verhuizing had wel tot gevolg dat twee zonen die ook predikant wilden worden, onder de hoede kwamen van Pierre Daniel Chantepie de la Saussaye (1848-1920), na Tiele een boegbeeld van de vergelijkende geschiedenis der godsdiensten. Van die zonen raakte Laurentius Knappert (1863-1943) zo geboeid door diens colleges over legenden, sagen en volksgebruiken, dat hij bij hem – cum laude – promoveerde op een studie over de Germaanse godin Holda. 'Moge dit proefschrift ook beschouwd worden als

22 J.G.R. Acquoy, *Kerkgeschiedenis en geschiedenis van het Christendom* (Leiden 1882).

23 Zie Herman Paul, 'Een Leids historisch ethos? De epistemische deugden van Fruin en Acquoy', *Leidschrift. Historisch Tijdschrift* 25 (2010) 95-114.

24 Vgl. J. Offerhaus Lzn., *De vorming van den evangeliedienaar. De taak van het kerkelijk hooger onderwijs* (Leiden 1882), 30-32.

25 J. Knappert, *De Nederlandsche Hervormde Kerk in het licht van haar Protestantisch beginsel* (Leiden 1883).

eene pleitrede voor het goed recht van de wetenschappelijke beoefening van het Folklore onder de vakken der theologische encyclopaedie.’²⁶

Kort na zijn promotie trad Knappert in het huwelijk en betrok hij met zijn vrouw een dorpspastorie. Terwijl hij zijn best deed als herder en leraar, lonkte de wetenschap. Jammer dat zijn vader het niet meer heeft mogen beleven, maar op 25 april 1902 benoemde de algemene synode hem tot hoogleraar in Leiden. Hij werd de opvolger van Offerhaus, die met emeritaat ging, maar indirect ook van Acquoy, bij wie hij ooit nog college had gevolgd. En net als deze in 1878 wijdde Knappert zijn oratie geheel aan het vak van zijn voorliefde: de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk en hare leerstellingen.²⁷ Daarin benadrukte hij eerst dat hij zijn opgedragen onderwerp van onderwijs en onderzoek zo breed mogelijk zou opvatten. Zelfs de verruiming tot ‘geschiedenis van het Nederlandsche gereformeerde Protestantisme’ leek hem beperkt. Niet alleen het hele christendom, inclusief het middeleeuwse katholicisme, maar ook de lang voortlevende ‘Germaanschheidensche voorstellingen en gebruiken’ hield hij in het vizier.

Het grootste deel van Knapperts oratie toonde een waaier van thematische velden die hij als geschiedschrijver van zijn kerk verder wilde ontginnen. Hij kon niet stoppen met opsommen van stromingen en groeperingen die hem, behalve het calvinisme, boeiden. Anabaptisten en remonstranten, Labadisten en Rijnsburgers, Hattemisten en Nieuwlichters, rooms- en oud-katholieken, kwakers en hernhutters, Grieks-katholieken en Joden, spiritualisten en Spinozisten, Waldenzen en Hugenoten – kennelijk hadden zijn theologische hoorders aan een half woord genoeg. Zelf half antropoloog, wist hij hen te gerieven door uitvoerig de lof van de dogmenhistorische dimensie van zijn leeropdracht te bezingen. Kennis van de dogma's in hun historische ontwikkeling achtte hij hoogstnoodzakelijk, juist om aanstaande evangeliedienaars bewust te maken van de relatieve betekenis van vaste formules. Belangrijk vond hij de uitwendige lotgevallen der kerk in haar eigen regering en haar verhouding tot de staat; de historie harer groote mannen en vrouwen; de predikking, catechese en liturgie; de opleiding der predikanten, hun maatschappelijk leven

26 L. Knappert, *De beteekenis van de wetenschap van het folklore voor de godsdienstgeschiedenis onderzocht en aan de Holda-mythen getoetst* (Amsterdam 1887).

27 L. Knappert, *De geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en hare beteekenis voor den aanstaanden Evangeliedenaar* (Assen 1902)

en de beoefening van het godgeleerd onderwijs; de invloed van de hervormde Kerk op het volksleven; en *last but not least* de geschiedenis der vroomheid, het vrome leven der vaders, het godsdienstig gemoedsleven, het 'geloof des harten'.

Gedurende zijn lange loopbaan als kerkelijk hoogleraar – van 1902 tot zijn emeritaat in 1933 – heeft Knappert zijn programma in woord en geschrift met verve in praktijk gebracht. 'Reeds in de eerste jaren vroeg hij aandacht voor de buitenlandsche, handels- en koloniale kerken, en bepaalde hij zijn gehoor niet alleen bij de denkbeelden en den strijd der theologen, maar ook bij het geloof van den gemeenen man, bij de hervormde religie in het dagelijksch leven van het verleden, bij de cultuur van ons voorgeslacht.'²⁸ Hij was pionier in de beschrijving van de veelkleurige toestand van 'God in Nederland', lang voordat vanaf 1966 de enquêtes en steekproeven het geloven op vele manieren binnen en buiten de traditionele kerken in kaart brachten.²⁹ Maar het meest geciteerd bleef toch zijn tweedelige overzichtswerk over de – ondanks alles daartoe beperkte – geschiedenis van Nederlandse Hervormde Kerk. Met dit project was hij noch de eerste, noch de laatste: het genre verdient hier aparte aandacht.

Van Ypeij tot Blei

De in dit referaat toegepaste toeëigening van een traditie als voorgeschiedenis van een eigentijdse realiteit – een geschiedenis van de Protestantse Kerk in Nederland uit 2004 met inbegrip van haar rechtsvoorgangsters in vroegere eeuwen – is een waagstuk dat eigenlijk al tweehonderd jaar geleden werd ondernomen. In 1819 verschenen de eerste intekenlijsten voor een vierdelige serie over de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk ofwel de 'Hervormde Christelijke Kerk in Nederland', die toen officieel nog maar drie jaar bestond. Als auteurs tekenden Annaeus Ypeij (1760-1837), hoogleraar theologie in Groningen, en Isaäc Johannes Dermout (1777-1867), hofprediker

28 Levensbericht en bibliografie door Johannes Lindeboom in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (Leiden 1943) 61-90.

29 L. Knappert, *Kerkelijk leven in Nederland in onzen tijd*, 2 delen (Groningen 1919); idem, *Godsdienstig Nederland* (Huis ter Heide 1928).

in Den Haag.³⁰ Zij stelden het beginjaar van hun geschiedenis in 1568 (Nederlandse opstand) en deelden die verder consequent in naar politieke tijdvakken, met 1648 (Vrede van Munster), 1713 (Vrede van Utrecht), 1748 (Vrede van Aken) en 1795 (Bataafse revolutie) als scharnierjaren. Binnen de tijdvakken was er steeds aandacht voor de uitwendige en de inwendige geschiedenis van het kerkgenootschap.³¹

De serie was in 1827 voltooid en voorzag ongetwijfeld in de behoefte van enkele generaties verlichte protestanten in het jonge Koninkrijk der Nederlanden. Een halve eeuw later werd het uitputtende standaardwerk als verouderd gezien, maar in zijn oratie van 1878 had Acquoy er vergoelijkende woorden voor over. Een beter alternatief was er niet.³² Wel was er een beter voorbeeld. De eerdergenoemde Amsterdamse hoogleraar Willem Moll had grote erkenning verworven met zijn degelijke, breed opgezette boeken over het Nederlandse christendom vóór de Hervorming.³³ Moll was 49 toen hij zich aan zijn meesterwerk had gezet, even oud als Acquoy bij zijn aantreden. In dit plechtige uur, met zijn geliefde leermeester onder zijn gehoor, bekende hij dat het leveren van een vervolg voor de dagen ná de Hervorming zijn krachten te boven zouden gaan. 'Maar eene Historie der Hervormde Kerk in Nederland te schrijven, dat zal mijn streven, dat op wetenschappelijk gebied mijne levens-taak zijn.'³⁴

Het is de beste man niet gelukt, zelfs geen aanzet tot een historisch overzicht. Het is waar dat al in 1881 zijn onderwijstaak zich inhoudelijk enorm verbreedde en dat hij als staatshoogleraar meer werk op zijn bord kreeg. Zijn plan gaf hij echter niet op en hij bleef materiaal verzamelen, aantekeningen maken, bibliotheken bezoeken, oude drukken kopen. Daar lag de oorzaak van het uitblijven van het beloofde standaardwerk. Toen de hervormde dominee Gerrit Jan Vos

30 A. Ypeij en I.J. Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk / Aanteekeningen Geschiedenis van de Hervormde Christelijke Kerk in Nederland*, 4 delen (Breda 1819-1827).

31 Peter van Rooden, 'Het Nederlands protestantisme en zijn vaderland', in: J.M.M. de Valk (red.), *Nationale identiteit in Europees perspectief* (Baarn 1993), 95-115.

32 Hij noemde overigens het werk van Barend Glasius, *Geschiedenis der christelijke kerk en godsdienst in Nederland, na het vestigen der Hervorming tot den troonsafstand van koning Willem I: als leesboek voor den beschaafden stand*, 3 delen (Amsterdam 1842-1844).

33 W. Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, 2 delen en register in 6 banden (Arnhem/Utrecht 1864-1871).

34 Acquoy, *Het nut der beoefening van de geschiedenis der Hervormde Kerk in Nederland*, 15.

(1836-1912) enig succes boekte met een vaderlandse kerkgeschiedenis, kon hij zichzelf nog voorhouden dat het een populaire en confessionele proeve was.³⁵ Maar in 1893 zal hij met lede ogen hebben aangezien dat zijn jongere collega-hoogleraar Johannes Reitsma (1837-1902), die sinds 1885 in Groningen onder meer de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk doceerde, met een fors handboek op de proppen kwam.³⁶ Voor de vroegmoderne tijd gaf het een vrij betrouwbaar overzicht met helder ingedeelde paragrafen en nuttige literatuurverwijzingen. Over de recente periode – de tijd van de Doleantie – was het minder objectief. Het boek kreeg in 1899 een tweede druk.

In 1911 presenteerde de productieve professor Knappert het eerste deel van zijn *opus magnum*. Een jaar later verscheen het vervolgdeel, waarmee de totale omvang op wel 650 bladzijden kwam.³⁷ Naar eigen zeggen in het voorwoord van dit tweede deel ging het in grote lijn over het beginsel dat de geschiedenis der hervormde kerk wezenlijk beheerste: ‘de worsteling tusschen het kalvinistisch-precieze en het nationaal-gereformeerd-rekkelijke’. Over het algemeen zijn de delen van Knappert vanwege de veelzijdigheid en leesbaarheid goed ontvangen. Het is des te merkwaardiger dat in 1916 de Friese predikant Frits Reitsma (1876-1918) meende het handboek van zijn vader weer op de markt te moeten brengen. Hij had Lambregt Abraham van Langeraad (1854-1913) bereid gevonden het aan te vullen en bij te werken. Dat resulteerde in een verdubbeling van de omvang tot een onmogelijke turf van ruim 900 bladzijden. Later ontfermde de Groningse kerkhistoricus Johannes Lindeboom (1882-1958) zich veel effectiever over het boek. Teruggebracht tot de oorspronkelijke beknoptheid, beleefde het twee edities en bewees het nog decennialang goede diensten.³⁸

35 G.J. Vos Az, *Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk : van 630 tot 1842*, 2 delen (Dordrecht 1881-1882; herdruk 1888).

36 J. Reitsma, *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden* (Groningen 1893).

37 L. Knappert, *Geschiedenis der Hervormde Kerk onder de Republiek en het Koninkrijk der Nederlanden*, 2 delen (Amsterdam 1911-1912).

38 J. Reitsma en J. Lindeboom, *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde kerk der Nederlanden*, vierde herziene druk ('s-Gravenhage 1933) en vijfde herziene druk ('s-Gravenhage 1945).

Genoemde auteurs stonden qua methode in de lijn van de Leidse kerkhistorische school, waarin personen, feiten en bronnen voorop stonden.³⁹ Van een meer dogmatisch en ideologisch register bediende zich de Groningse kerkelijk hoogleraar Theodorus Lambertus Haitjema (1888–1972).⁴⁰ In deze traditie staat ten slotte ook het boek waarmee in 1974 de Leidse kerkelijk hoogleraar Albert Jan Rasker (1906-1990) de theologenwereld bij zijn afscheid verraste.⁴¹ Hij had nog bij Haitjema gestudeerd. Na twintig jaar de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk te hebben gedoceerd, zonder erover te hebben gepubliceerd, oogstte hij veel lof voor zijn deskundige en evenwichtige beschrijvingen van theologische personen en kerkelijke richtingen die hun stempel hebben gezet op de ontwikkelingen in de negentiende en twintigste eeuw. In 1981 redigeerde hij nog een beperkte herziene uitgave.⁴² Daarna bleef het stil op het front van de hervormde historische synthese. Alleen de hervormde theoloog en topbestuurder Karel Blei waagde zich, midden in het Samen-op-Wegproces, aan een handzaam boekje.⁴³ Er blijft toekomst voor dit genre.⁴⁴

Van richtlijn tot leerlijn

Van het Algemeen Reglement van Bestuur der Hervormde Kerk, in 1816 ingevoerd op gezag van koning Willem I, is wel eens gezegd dat het een eigenaardig vermogen had om te 'duren'.⁴⁵ Het duurde tot 1951 voordat de loden last door de jarenlang in richtingenstrijd verwikkelde kerk kon worden afgeworpen.

39 F. Pijper, 'Kist, Moll en Acquoy, de grondvesters der Nederlandsche historische school', *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* 4 (1906) 237-252.

40 Th. L. Haitjema, *De nieuwere geschiedenis van Neerlands Kerk der Hervorming. Van Gereformeerde Kerksstaat tot Christus-belijdende Volkskerk* ('s-Gravenhage 1964).

41 A. J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Haar geschiedenis en theologie in de negentiende en twintigste eeuw* (Kampen 1974).

42 De paragraaf over Hendrikus Berkhof (1914-1995) is in feite door deze oud-collega zelf geschreven, blijkens de briefwisseling in Raskers archief, dat berust bij de Vrije Universiteit Amsterdam, collectie HDC|Protestants erfgoed.

43 Karel Blei, *De Nederlandse Hervormde Kerk. Haar geschiedenis en identiteit* (Kampen 2000).

44 Voor vergelijkende beoordelingen van de diverse handboeken: D. Nauta, 'Van Ypey en Dermout tot Reitsma', *Rondom het Woord* 6 (1964) 109-112; A. de Groot, 'Van Reitsma tot Rasker', *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis van de negentiende eeuw* (1979) 4-16.

45 Vgl. Fred van Lieburg en Joke Roelevink (red.), *Ramp of redding? 200 jaar Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden (1816-2016)* (Zoetermeer 2018).

lets dergelijks geldt nog sterker voor de hoger-onderwijswet die in 1876 van overheidswege aan de theologische faculteiten en daarmee aan de kerk werd opgedrongen. Zij had verschillende opties om de opleiding van haar predikanten te continueren (zoals het zelf oprichten van kweekscholen) en koos, zoals bekend, voor de mogelijkheid om leerstoelen te vestigen aan de universiteiten. Deze *duplex ordo* hield het uit tot 2007, toen de kerk zelf al diverse gedaanteverwisselingen had ondergaan. Tweemaal was er een nieuwe kerkorde aangenomen, inclusief de nodige regelgeving over de academische vorming van predikanten. Het synodaal reglement van 1876, waarin onder de kerkelijke vakken de 'Geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk' bovenaan stond, werd in 1911 nauwelijks aangepast – in het geheel niet op genoemd punt – en zelfs bij de totstandkoming van kerkorde 1951 ongemoeid gelaten.⁴⁶

Een echte uitdaging vormde pas het eenwordingsproces met Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk dat in 1986 in een stroomversnelling kwam. Een jaar na de aanvaarding van een ontwerpkerkorde voor de verenigde kerk in 1992 bracht de hervormde synode de destijds vier kerkelijke opleidingslocaties samen in het Hervormd Theologisch Wetenschappelijk Instituut. In het kielzog van Samen-op-Weg moesten vervolgens de ambtsopleidingen van de deelnemende kerken op elkaar worden afgestemd respectievelijk geïntegreerd. Dat was op zichzelf een complexe, maar wat betreft het onderhavige kerkelijke minivak toch vrij eenvoudige geschiedenis. De gereformeerde en lutherse curricula – aan de Theologische Universiteit Kampen, de Vrije Universiteit Amsterdam en het Evangelisch-Luthers Seminarium in Amsterdam – hadden zo hun eigen onderwijsvoorzieningen inzake Nederlandse kerk- en denominatiegeschiedenis, die zich gemakkelijk in elkaar lieten schuiven. Uiteindelijk gewaagt de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland uit 2004 van 'de wetenschappelijke bestudering van [...] de geschiedenis van de kerk, in het bijzonder de geschiedenis van de reformatie en die van de kerken in Nederland'.⁴⁷

46 H      Evers, *Beginnelen en achtergrond van de kerkorde van 1951 van de Nederlandse Hervormde kerk* (Zoetermeer 2000).

47 Ordinantie 13, artikel 1.4. Als gevolg van de ambtsdiscussie en de erkenning van predikant-pastores loopt er een kerkordelijk herzieningstraject, waarbij dit artikel in 2027 zal veranderen in artikel 1.5: 'De opleiding van de predikanten omvat in ieder geval: de bestudering van en vorming in de geschiedenis van de kerk, in het bijzonder de geschiedenis van de reformatie en die van de kerken in Nederland'.

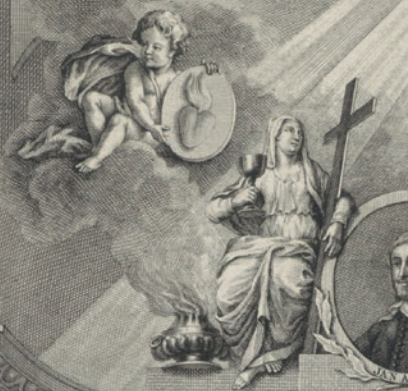
Herinneringsprent van de publieke kerk in Nederland. Ets van Theodoor Koning, circa 1790. Boven een klein portret van de hagenprediker Jan Arentsz, mandenmaker te Alkmaar. Links en rechts scènes van de eerste openbare preken in de jaren 1566 en 1572 te Amsterdam, Hoorn, Leeuwarden en Dordrecht. In het midden de driejaarlijkse inspectie van de archieven van de Dordtse Synode in de Haagse Trêveszaal en de autografen van de Statenvertaling in het Leidse stadhuis. Collectie Rijksmuseum (RP-P-OB-67.792).

*Eerste Predikatie buiten AMSTERDAM
op den Riedrink,
1566.*

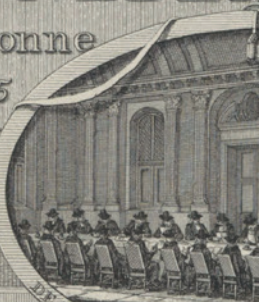

*Eerste Predikatie te DORDRECHT
in de S. Joris Doelen,
1572.*

MONUMENT VOOR HERVOER KE v NEDER

Begonne
15

DE NAZIERING DER SYNOD
IN'S A

MENT
r de
ORMDE
RK
n
RLAND.

in't Jaar
66.

MALE-BOEKEN-OF-TROU
PAGE.

*Eerste Predikatie buiten
HOORN,
1566.*

*De Predikant te LEEUWAERDEN
door de Gemengde-burgers
opgeleed, 1566.*

In de praktijk was het vak 'Geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk' al lang niet meer zo eenduidig als het geweest was in de tijd waarin de kerkelijke curricula floreerden dankzij grote aantallen studenten die zich op het predikantsambt voorbereidden. Vele hoogleraren waren er in de loop der jaren verantwoordelijk voor (zie de lijst op bladzijde 30). Enkelingen publiceerden op dit terrein verdienstelijk werk, zoals de Utrechtse kerkelijk hoogleraar Marinus Johannes Antonie de Vrijer (1881-1969). Hij toonde bijzondere belangstelling voor bevindelijke theologen uit de zeventiende en achttiende eeuw en behandelde daarbij ook 'analogieën' uit de eeuwen daarna.⁴⁸ Zijn opvolger was Arnold Albert van Ruler (1908-1970), dogmaticus *pur sang*, die serieus werk maakte van het hem opgedragen vak en bijvoorbeeld originele colleges gaf over het weinig bestudeerde 'oud-liberalisme' in de Nederlandse kerk en theologie van de vroege negentiende eeuw.⁴⁹

In Utrecht werden Van Rulers colleges overgenomen door Simon van der Linde (1910-1995) en na 1972 door Otto Jan de Jong (1926-2013). Eerstgenoemde was feitelijk staatshoogleraar met een bijzondere opdracht voor het gereformeerd protestantisme, zoals eerder in Leiden zo'n leerstoel aan Albert Eekhof (1884-1933) was toevertrouwd.⁵⁰ Otto de Jong was als zodanig evenmin kerkelijk hoogleraar, maar ordinarius voor de geschiedenis van het christendom. Zijn rol in de Utrechtse kerkelijke opleiding werd overigens afgestemd met de daarvoor fungerende synodale commissie. Sowieso waren er steeds meer dwarsverbanden tussen de 'staatsopleiding' en de diverse ambtsopleidingen die aan de theologische faculteiten verbonden. Op het specifieke onderwijs in de Nederlandse (hervormde) kerkgeschiedenis moest steeds vaker worden beknipteld ten gunste van relevanter geachte colleges symboliek (belijdenis-geschriften) en liturgiek (formulieren).⁵¹

48 M.J.A. de Vrijer, *Schortinghuis en zijn analogieën* (Amsterdam 1942); idem, *Uren met Lodenstein* (Baarn 1943); idem, *Ds Bernardus Smytegelt en zijn 'Gekrookte riet'* (Amsterdam 1947).

49 Fred van Lieburg, 'Van Ruusbroec tot Noordmans. A.A. van Ruler als hoogleraar vaderlandse kerkgeschiedenis (1947-1955)', te verschijnen in *Documentatieblad Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800*.

50 Zijn vele collegedictaten berusten bij de Vrije Universiteit, collectie HDC | Protestants erfgoed. Zie F.A. van Lieburg, 'De zwanenzang van Simon van der Linde (1905-1995)', *Documentatieblad Nadere Reformatie* 34 (2010) 159-176.

51 Bram van de Beek, kerkelijk hoogleraar in Leiden van 1981 tot 2000, meldde mij desgevraagd: 'Ik gebruikte altijd Rasker als tentamenstof en gaf er geen college over. Berkhof deed dat voor mijn tijd net zo.'

Met de toenemende concentratie van de deelopleidingen – eerst in Leiden, Utrecht en Kampen, vanaf 2012 in Amsterdam en Groningen, en sinds kort op de unilocatie in het centrum van het land – leken de praktische mogelijkheden voor een gericht onderwijsaanbod steeds beter te worden. De personele bezetting voor de kerkgeschiedenis in het algemeen kreeg in 2022 een injectie, nadat Frank van der Duyn Schouten, een allround universiteitsbestuurder die al nauw betrokken was bij de totstandkoming van de PThU in 2007, daar nota bene als ouderling-afgevaardigde in de generale synode een pleidooi voor had gevoerd. Toch leert de ervaring dat in de woekering met de beschikbare roostertijd te veel doelstellingen in een te korte cursus bereikt willen worden. Een vergelijkende bespreking van de belijdenisgeschriften, een stuk historische theologie en een oriëntatie in de wording van het ingewikkelde kerkelijke landschap kan in een module van enkele weken te veel van het goede zijn. Momenteel komt de uitvoering van de kerkordelijke richtlijn neer op een leerlijn in de predikantsmaster, die in een volle dag met verschillende thema's wordt ingevuld.

Unique selling-point

Na de terugblik op de geschiedenis van het in 1876 ingevoerde en nimmer afgeschaft vak in de kerkelijke opleiding, indirect ook nog steeds bekostigd door de overheid, rijst de vraag of er anno 2026 meer uit te halen is dan de viering van een honderdvijftigste verjaardag. Dat er toevallig een gasthoogleraar invliegt die hier zijn aanknopingspunt grijpt, is in principe slechts een voetnoot bij het vertelde verhaal. Niet alleen het bredere landschap van theologie- en religiestudies is sinds de late negentiende en zelfs sinds de late twintigste eeuw ingrijpend gewijzigd, ook de oude Nederlandse Hervormde Kerk heeft sinds 2004 een weg van heroriëntatie, herverkaveling en herbronning afgelegd. De traditionele 'kerkenstamboom' is onherkenbaar veranderd vanuit nationaal, internationaal en inclusief perspectief.⁵² Heden ten dage kan een geschiedenis van de Protestantse Kerk in Nederland allesbehalve een denominationele aangelegenheid zijn.

Desondanks is er alle reden om deze oude en grootste protestantse kerk op Nederlands grondgebied een unieke plaats in de nationale religiegeschiedenis

52 Fred van Lieburg, 'Voorbij de kerkenstamboom. Naar een inclusieve genealogie van het christendom in Nederland', *Religie en Samenleving* 18 (2024) 177-198.

toe te blijven kennen. Die eigenheid dankt zij aan haar voormalige publieke functie in de staat en samenleving, formeel of juridisch tot 1795, informeel of cultureel tot ver in de negentiende en zelfs twintigste eeuw. Sijbrandus Johannes Fockema Andreae (1904-1968) – rechtshistoricus, archivaris en hervormd synodelid – heeft eens klip en klaar opgesomd welke wereldlijke functies de ware gereformeerde kerk ten tijde van de Nederlandse Republiek allemaal heeft vervuld.⁵³ Hij kwam op deze kopjes: personenregistratie, authentieke akten, administratieve tussenkomst, onderwijs, censuur, strafzaken, bijstand der regering, volksleven en voorbidding. Over elk punt valt uitvoerig uit te weiden, maar de impressie volstaat voor het inzicht dat de Bataafse revolutie van 1795 niet zomaar een einde kon betekenen van de sterke vervlechting van geestelijke en maatschappelijke functies ofwel het begin moest zijn van een moeizame ontvlechting van fijnmazige gebinte van het gemenebest. De gereformeerde kerk was kwantitatief niet ‘van het volk’, maar kwalitatief wel degelijk ‘voor het volk’.⁵⁴

Een mooie illustratie, letterlijk, van het historisch zelfbeeld van de Verenigde Provinciën vormt het ‘Monument voor de Hervormde Kerk van Nederland’ (zie bladzijden 16-17). Deze prent verscheen omstreeks 1790 op initiatief van een boekdrukker als onderdeel van een hele reeks memorieplaten van de verschillende religieuze tradities en groeperingen in de Republiek. Als zodanig was dit beeldprogramma al een teken van een hernieuwde zelfdefiniëring van de publieke kerk als genootschap tussen andere kerkgenootschappen. Dit proces kreeg zijn beslag in de grondwet van 1815 en de algemene reglementen voor het hervormde (1816) en het lutherse (1818) genootschap in het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden. Per slot van rekening bestond er vóór die tijd geen landelijke kerk, maar een conglomeraat van acht gewestelijke landskerken met verbonden gebiedsdelen. Op basis van een gedeelde belijdenis, orde van liturgie en bestuur en een theologische kenniscultuur bestond er een systeem van interregionale samenwerking, correspondentie en beroepsmobiliteit.⁵⁵

53 S.J. Fockema Andreae, ‘De kerk op wereldlijk terrein onder de Republiek’, *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 39 (1952-1953) 146-157.

54 In plaats van oeverloze literatuurverwijzing zij hier alleen het handboek genoemd van Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis* (Hilversum 2005).

55 Opnieuw een ‘gouwe ouwe’ van een vergeten auteur: S.J. Fockema Andreae, ‘Enige opmerkingen over het kerkrecht onder de Republiek der Verenigde Nederlanden’, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 22 (1954) 425-442.

Opvallend is de vermelding van het jaar 1566 als begin van de Hervormde Kerk in Nederland. Vaak wordt aan andere jaartallen gedacht, bijvoorbeeld 1517 (Luthers optreden) of 1571 (Synode van Emden). Waar het hier om gaat is wanneer in de toenmalige Nederlanden voor het eerst sprake was van openbare prediking in gereformeerde geest (ongeacht theologische nuances als philippistisch, zwingliaans of calvinistisch) in een katholieke constellatie, waarin elke vorm van protestantisme verboden was. Ondergrondse gemeenten van doopsgezinden en calvinisten waren er in de zuidelijke gewesten sinds 1555 in groten getale, vanaf 1559 ook een viertal op de Zeeuwse eilanden. Even, in die warme zomer van het 'wonderjaar' 1566, brachten smeekschift, hagenpreken en beeldenstorm bovengrondse ruimte, maar vervolgens was er een tachtigjarige oorlog nodig om die ruimte politiek te bezegelen. Dat gebeurde in juridische zin na de Vrede van Munster van 1648, bij de Grote Vergadering op het Haagse Binnenhof in 1651. De al genoemde hoogleraar Haitjema proclameerde de daar genomen besluiten heel bewust als het begin van de 'gereformeerde kerkstaat' van Nederland.⁵⁶

Vanaf 1795 was het officieel voorbij met de 'heersende kerk'. Er kwam scheiding van staat en kerk, initieel in 1796, radicaal in 1798, gematigd vanaf 1801. De Hervormde Kerk streefde – in de befaamde woorden van 1816 die tot 1951 van kracht gebleven zijn – naar 'de handhaving harer leer, de vermeerdering van Godsdienstige kennis, de bevordering van Christelijke zeden, de bewaring van orde en eendragt, en de aankweeking van liefde voor Koning en Vaderland'.⁵⁷ Sinds de doorvoering van de grondwet van 1848 was de uiteenvallende protestantse natie in conservatieve en liberale gemeenschappen onvermijdelijk, in de politiek, in het onderwijs en ook in de (kerk)geschiedschrijving. De voormalige 'volkskerk' werd zelf geconfronteerd met aderslatingen door de Afscheiding van 1834 en de Doleantie van 1886. Maar alle afsplitsingen die nog zouden ontstaan, ook de Hersteld Hervormde Kerk van 2004 die de kerk van 1951 voortzette, kunnen zich nog herkennen in de 'monumentale' herinnering aan de in 1566 tijdelijk en vanaf 1572 definitief openbaar geworden ge-re-formeerde kerk.

⁵⁶ Haitjema, *De nieuwere geschiedenis van Neerlands Kerk der Hervorming*, 9-17.

⁵⁷ Algemeen Reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, artikel 9, vanaf 1852: artikel 11.

Levend erfgoed

De Protestantse Kerk in Nederland beschikt met haar publieke traditie over een sterk potentieel voor de herwaardering van haar verleden. Ook hier is een langetermijnperspectief verhelderend. Historisch besef leefde al in de vroegste periode van de Nederlandse opstand en reformatie, een besef van de ingrijpende verandering die door de politieke samenwerking met de calvinistische kerkvormers de maatschappelijke orde werd bewerkstelligd. Geen professoren, maar predikanten stonden aan het begin van geschiedschrijving en archiefvorming in de nieuwe gemeenten binnen de oude parochies. De Vlaamse dominee Tilemannus Cupus (ca. 1550-ca. 1613) trok langs kerkelijke vergaderingen om gegevens en documenten veilig te stellen. Veel medewerking ondervond hij helaas niet, maar zijn papieren worden bewaard in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel.⁵⁸

De strijd tussen remonstranten en contraremonstranten, culminerend in de Synode van Dordrecht in 1618-1619 zorgde voor meer urgentie om, in het belang van confessionele legitimatie en identiteitsvorming, de recente kerkgeschiedenis vast te leggen. Maar het ging allemaal wel laks en langzaam. De hele papierberg van de internationale synode lag vijf jaar lang in een groot predikantshuis aan het Steegoversloot in Dordrecht, voordat er vanuit Den Haag actie werd ondernomen om een duurzame bewaarplaats te regelen. Tot ver in de achttiende eeuw doken er telkens, soms na lang zoeken, nog stukken op die voor het nageslacht bewaard dienden te blijven. De voornaamste stukken van nationaal belang belandden in twee kisten, de ene in Den Haag voor de synodale acta, de andere in Leiden voor de concepten van de Bijbelvertaling. Zonder de arbeid van ijverige geschiedschrijvers, niet het minst aan remonstrantse zijde, zou veel informatie verloren zijn gegaan.⁵⁹

Over de archiefvorming in provinciale synodes, classes en plaatselijke gemeenten zou veel te schrijven zijn. Bemoeienis vanuit het landelijke kerkbestuur liet op zich wachten tot de negentiende eeuw, toen de overheid steeds vaker het goede voorbeeld gaf en de 'navorsing' van het vaderlandse verleden

58 J.G.R. Acquoy, 'Mislukte pogingen der Nederlandsche Gereformeerde kerken, om hare geschiedenis te doen beschrijven', in: *Geschiedkundige opstellen aangeboden aan Robert Fruin bij zijn aftreden als hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden* ('s-Gravenhage 1894), 229-257

59 J.P. van Dooren, *Kisten en kasten. 350 jaar kerkelijke archiefdienst* (Den Haag 1976).

een populaire bezigheid werd. In 1843 stuurde de minister van eredienst een brief naar alle kerkenraden om op te roepen tot goede zorg voor notulenboeken en ledenregisters. In de algemene synode zelf klonk in 1873 een onverwachte stem. De al genoemde godsdienstwijsgeer Chantepie de la Saussaye pleitte voor de aanstelling van een kerkelijke archivaris.⁶⁰ De predikant Hendrik Quirinus Janssen (1812-1881) kreeg de opdracht het oud-synodaal archief in de Kloosterkerk op orde te brengen.⁶¹ Hij had in zijn pastorie in Sint-Anna-ter-Muiden een tijd lang het handschrift van Cupus in leen mogen houden en zich verdienstelijk gemaakt met diverse bronnenuitgaven. Het resultaat van zijn werk viel tegen. De kerkbestuurders moesten leren dat archivistiek geen hobby maar een professie is.

Het duurde tot 1904 eer er een vaste synodale archivaris werd aangesteld, terwijl pas in 1941 de Commissie voor de Archieven in werking trad. Mede dankzij een netwerk van archiefconsulenten kon in de loop der jaren veel goeds worden verricht met betrekking tot advisering, inspectie en inventarisatie van kerkelijke archieven.⁶² Een hoogtepunt was de afronding van een geheel nieuwe inventaris van het oud-synodaal archief door Agatha Fris.⁶³ Intussen zorgde het Samen-op-Wegproces voor groeiende interactie met archivariissen van andere kerken.⁶⁴ Na de ingebruikneming van een gezamenlijk dienstencentrum in 1999 intensiverde zich de samenwerking met Het Utrechts Archief, waar de archieven van tal van landelijke kerkverbanden en semi-kerkelijke organisaties worden bewaard. In 2014 werd een inventarisatieproject van archieven en collecties inzake het fusieproces feestelijk afgerond.⁶⁵

60 *Handelingen van de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, ten jare 1873* ('s-Gravenhage 1873), 201.

61 H.Q. Janssen, *Catalogus van het Oud Synodaal Archief* ('s-Gravenhage 1878).

62 Een uiterst instructief overzichtswerk is J.G.J. van Booma, *Onderzoek in protestantse kerkelijke archieven in Nederland. Handleiding, tevens beknopte gegevens over de geschiedenis van de kerkelijke instellingen, over het kerkelijk archiefrecht en het kerkelijk archiefbeheer* ('s-Gravenhage 1994).

63 A. Fris, *Inventaris van de archieven behorend tot het 'Oud Synodaal Archief' van de Nederlandse Hervormde Kerk, 1566-1816* (Hilversum 1991).

64 J. de Bruijn, P.N. Holtrop en B. Woelderink (red.), *'Een lastige erfenis?' Kerkelijke archieven van de twintigste eeuw. Lezingen gehouden te Woudschoten op 21 en 22 maart 1997* (Zoetermeer 1998).

65 Fred van Lieburg, 'Visioen, kerk en geheugen. Bij de afronding van een archiefproject', *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 18 (2015) 50-59.

Toch sloeg het noodlot toe. Bezuiniging op bezuiniging leidde vanaf 2016 tot afbouw van de archiefzorg en overgang tot de cloud van Google. Treffend was de titel van een alarmerende nota van de archivariissen Fennie Duursema en Gert Hemstede: 'Heeft de geschiedenis van de Protestantse Kerk een toekomst, oftewel heeft de Protestantse Kerk van de toekomst een geschiedenis?' Ze kregen bijval van een groepje wetenschappers, drie van de PThU, die een beroep deden op de dienstenorganisatie, maar tevergeefs. De inderhaast opgerichte Stichting Kerkelijk Informatiebeheer probeerde zoveel mogelijk het bewustzijn en de beleidsvorming ten goede te keren. De aanvaarding van de synodale nota over toekomstbestendige erfgoedzorg in 2025 was een wolkje als eens mans hand.⁶⁶ Fred Schoonheim heeft onlangs een reddingsplan afgerond voor de classisarchieven uit de jaren 2004-2018. Wie in Utrecht het oor te luisteren legt, weet echter dat het gevaar voor verwaarlozing van historisch informatiebeheer nog niet geweken is.

Toekomstgericht kerk (geweest) zijn

De persoonlijke betrokkenheid bij de archiefzorg van de PKN via de SKI was een belangrijke brug naar de PThU, waar geschiedenis en erfgoed de geëigende academische inbedding vinden. Een andere factor was de relatie met het Historisch Documentatiecentrum van de Vrije Universiteit, sinds 2020 internationaal opererend als HDC Centre for Religious History. Daar wordt, mede in het kader van de algemene leerstoel religiegeschiedenis, veel overlappend onderzoek inzake vijf eeuwen Nederlandse protestantisme georganiseerd. De opbouw van een digitaal portaal voor 'Dutch Religious History' (DigiDuRe in acroniementaal) is voor een belangrijk deel dataverzameling over de Nederlandse Hervormde Kerk en de protestants-christelijke zuil. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de gewaardeerde diensten van vrijwilligers of burgerwetenschappers, een vorm van *citizen science* die zich goed laat verbinden met de PThU. Bij de universitaire collectie HDC | Protestants erfgoed berusten bovendien relevante archieven van personen en organisaties die wachten op wetenschappelijk onderzoek.⁶⁷

66 *Verbonden verleden. Revitalisering van de archiefzorg binnen de Protestantse Kerk in Nederland* (Utrecht 2025).

67 Bijvoorbeeld van het Gereformeerd Sociologisch Instituut, de tegenhanger van het Hervormd Sociologisch Instituut waarvan het archief in Het Utrechts Archief berust. De Radboud Universiteit Nijmegen beheert het archief van het rooms-katholieke Kaski-instituut, dat regelmatig ook onderzoek deed voor de Nederlandse Hervormde Kerk.

Het is logisch dat een aanwaaiende gasthoogleraar ‘Geschiedenis van de Protestantse Kerk in Nederland’ is opgevangen in de bestaande onderzoekseenheid waarin de kerkhistorici zijn ondergebracht. Dat is bij de PTHU de sectie Nieuwe Testament en Historische Theologie. In dit geval is het ook curieus vanwege mijn algemene profiel als ‘gewoon historicus’, niet opgeleid als theoloog en zelfs niet onkritisch tegenover de wetenschappelijke status van de (systematische) theologie. Maar de praktijk is creatief, al was het maar dankzij de al op middelbareschooltijd teruggaande contacten met collega Aza Goudriaan. Ooit organiseerden we een congres en bundel over de Dordtse Synode.⁶⁸ Momenteel bereiden we – met Andreas Beck van de Evangelische Theologische Faculteit en Dirk van Miert van de Universiteit Utrecht – de Voetius-herdenking voor. Op 11 november 2026 is het 350 jaar geleden dat Gisbertus Voetius (1589-1676) overleed. Is Gisbertus Voetius als *theologiae professor* een eerbiedwaardige voorloper van de PTHU, dan is Aza Goudriaan als hoogleraar Wetenschap en Vroomheid een *Voetius redivivus*.⁶⁹ Onze belangstelsingsvelden voor de vroegmoderne theologie- en religiegeschiedenis overlappen elkaar telkens weer. Dat geldt rond andere thema’s evenzeer voor Gert van Klinken, Wim Moehn en Martijn Stoutjesdijk.

Dwarsverbanden tussen interesses van onderzoekers uit verschillende disciplines zijn vaak verrassender dan de traditionele domeinen impliceren. Zo is er vruchtbaar overleg geweest binnen het project Grond, geleid door Mirella Klomp en Thijs Tromp.⁷⁰ Een aanzienlijk deel van de Nederlandse landbouwgrond is in bezit van religieuze of kerkelijke instellingen, gewoonlijk erfgoed vanuit middeleeuwse parochies, kloosters en aanverwante vermogensfondsen en latere schenkingen. Volgens de katholieke traditie zijn deze gronden bestemd voor religieus gebruik (*ad pios usus*), zoals eredienst, zielzorg en dodengebed. Na de Reformatie en Opstand werden veel geestelijke en kerkelijke goederen herbestemd voor predikantstractementen, theologiebeurzen of armenzorg dan wel verkocht ten bate van de oorlogskas. In de protestantse kerkgeschiedschrijving heeft die transitie meer aandacht gekregen dan de tweede transitie in

68 Aza Goudriaan & Fred van Lieburg (eds.), *Revisiting the Synod of Dordt (1618-1619)* (Leiden 2011).

69 Aza Goudriaan, *Voetius' agenda. Wetenschap en vroomheid in de zeventiende eeuw*. Oratie Protestantse Theologische Universiteit, 8 oktober 2026.

70 Vgl. Thijs Tromp, *Kerken en pacht. Een vooronderzoek naar pacht van landbouwgrond in kerkelijk bezit* (Utrecht 2024), 18 en 49; Mirella Klomp et al., *Grond en geloof in Nederland. Een terreinverkenning vanuit christelijk theologisch perspectief* (Utrecht 2026), 22-24.

revolutietijd. Onder invloed van de Verlichting verschoof de invulling van ‘vroom gebruik’ voor de publieke religie naar bevordering van ‘algemene christelijke en maatschappelijke deugden’ via openbaar onderwijs en algemene armenzorg. In deze periode is veel administratieve informatie vastgelegd, die het mogelijk maakt de huidige geografische data van kerkelijk grondbezit bij de PThU terug te koppelen naar parochie- en pastoriebestanden bij het HDC.

De meeste wederzijdse herkenning wordt echter, paradoxaal genoeg, opgeroepen door het project Toekomstgericht Kerk Zijn. Hierin werken PThU en PKN samen onder leiding van Benno van den Toren en Marten van der Meulen om in de zowel postchristelijke als multireligieuze Nederlandse samenleving van vandaag een theoretisch en praktisch doordacht perspectief op vernieuwing van het gemeentelven te ontwikkelen. Daaraan gaat vanzelf een diagnose vooraf, die onder leiding van Theo Pleizier gestalte krijgt in het deelproject ‘Empirische ecclesiologie’. Deze mooie term herinnert aan wat de aan het begin aangehaalde theologische encyclopedist Doedes aanduidde als ‘christelijke statistiek’.⁷¹ Het doet ook denken aan de ‘pastorale sociologie’ die medio twintigste eeuw druk beoefend werd door kerkelijk betrokken wetenschappers in diverse denominaties.⁷² Voor een historicus komt het allemaal op hetzelfde neer, zolang er maar schriftelijke bronnen uit verleden en heden voorhanden zijn om menselijk en lokaal godsdienstig leven te reconstrueren. Wezenlijk voor dit project is dat ook de internationale en interculturele context wordt meegenomen en de christelijke migrantengemeenschappen erin betrokken zijn.⁷³

De historische diepte is in praktisch-theologische dan wel godsdienstsociologische studies vaak betrekkelijk gering, terwijl de recente religiegeschiedenis gemakkelijk wordt gevangen met containerbegrippen als verzuiling en secularisering. Een toevoeging van de *longue durée* en een goede ontsluiting en gebruikmaking van historische data is een uitdaging. Bij de laatste editie van de sinds 1966 lopende reeks enquêtes *God in Nederland*, waaraan het HDC deze keer meewerkte, is het risico van retrospectieve vertekening uitgewerkt met een knipoog naar de situatie van 1566, die hierboven in ander verband ter sprake

71 Doedes, *Encyclopedie der christelijke theologie*, 136-146.

72 Zie W. Banning (red.), *Handboek pastorale sociologie*, 7 delen (’s-Gravenhage 1953-1962), met als nalezing W.H. Vermooten, *Hervormd Amsterdam in de crisis 1960-1970* (Baarn 1972).

73 Vgl. Fred van Lieburg, ‘Internationaal christendom in Nederland. Een nieuwe kijk op verleden en heden’, in: *Wereldkerken in Nederland* (Rotterdam 2024), 22-35.

kwam.⁷⁴ Maar juist over de periode die voorafging aan de mythische ‘jaren zestig’ herbergen de archieven van kerken en organisaties voor evangelisatie, apostolaat en jeugdwerk nog een scala aan gegevens voor exploratief en vergelijkend onderzoek. Ook hier wil het HDC met hulp van vrijwilligers digitale toegang creëren tot bronnen die vroegere generaties hebben nagelaten vanuit hun ambities voor toekomstgericht kerk-zijn. De link met de bij Theo Pleizier opgezette Nederlandse Databank van Protestantse Preken is hier veelbelovend.⁷⁵

Wenkend perspectief

Op 25 januari 2007 hield de Amerikaans-Nederlandse historicus James Kennedy, toen nog net hoogleraar aan de Vrije Universiteit, een rede bij de feestelijke startbijeenkomst van de PThU in de Utrechtse Domkerk. Hij sprak daar over ‘Heden en verleden van het protestantse establishment in Nederland’.⁷⁶ Zijn boodschap betrof het belang van een ‘robuuste theologie’ waarmee de nieuwe kerkelijke universiteit zich verantwoord en verzekerd in de samenleving, politiek en media kon presenteren. De glorie tijd van de publieke kerk en de protestantse natie mocht dan wel voorbij zijn, en de processen van verzuiling, ontzuiling en herzuiling diepe sporen van verdeeldheid en machteloosheid hebben getrokken, er was en bleef een gedeelde herinnering én gezamenlijke opdracht voor als christenen in de *civil society* als ‘contrastgemeenschap’ het goede leven te leven en als een ‘stad op een berg’ te zijn. Utrecht leek symbolisch en logistiek een ideale plek voor de theologische denktank en het vormingscentrum van predikers en zielzorgers die het Nederlandse volk nodig heeft.

Nauwelijks vijf jaar na de inwijding, op 20 april 2012, hield kerkelijk hoogleraar dogmatiek Jan Muis voor een kleinere kring van collega’s eveneens een rede, nu echter als een requiem voor de ambtsopleiding die na 378 jaar de Domstad

74 Joris Kregting, Fred van Lieburg en Paul Vermeer, *God in Nederland 1966-2024* (Amsterdam 2025).

75 Theo Pleizier, ‘Computational Methods in the Study of Preaching’, in: F. van Oorschot & C. A. Nunn (eds.), *Compendium Computational Theology, Bd. 2: Introducing Theology to Digital Humanities* (Heidelberg 2026), 337-365.

76 Later gepubliceerd als ‘De protestantse elite in Nederland’ in: James Kennedy, *Bezielende verbanden. Gedachten over religie, politiek en maatschappij in het moderne Nederland* (Amsterdam 2009), 53-62.

vaarwel moest zeggen.⁷⁷ De Universiteit Utrecht voltrok haar plan om de theologische opleiding om te bouwen tot een bachelor religiewetenschappen, zodat het voor de PKN weinig aantrekkelijk was de Utrechtse vestiging te handhaven. Onder gelijktijdig afscheid van Leiden en Kampen ging de PThU naar Groningen en Amsterdam. Muis betreurde de aftocht van de klassieke theologiebeoefening sinds de hoogtijdagen van Voetius en het lot van de bloeiende bestudering van de gereformeerde scholastiek door kerkhistoricus Willem Jan van Asselt (1946-2014) en zijn leerlingen in de Utrechtse faculteit. Maar hij kon treuren in hoop. De geest van de Utrechtse theologie zou meegaan waar zij ook maar gestalte mocht krijgen.

De terugkeer van die geest of de wederopstanding van de ambtsopleiding in Utrecht was na twaalf jaar een verrassing. Hoewel een stukje van de master een plek behoudt aan de Rijksuniversiteit Groningen, gebeurt nu alles op en rond het Janskerkhof. Om de oratorische drieslag rond te maken: op 31 augustus 2026 opende minister Mirjam Sterk het academisch jaar van de PThU in de tot onderwijslocatie omgetoverde Janskerk met een toespraak onder de titel 'Een kansel in de samenleving'. Ze moedigde de verzamelde theologen aan de sociale roeping van de kerk – in de brede zin van een gedeelde christelijke traditie – opnieuw te doorddenken en te formuleren. Ter inspiratie én confrontatie herinnerde ze aan de apostolaatsbeweging die ten grondslag had gelegen aan de hervormde kerkorde van 1951 en in die tijd van wederopbouw een grootse – achteraf gezien 'laatste serieuze' – poging had gewaagd om het evangelie via de kerk tot het volksleven te laten doordringen.⁷⁸

Deze drie momenten uit de recente geschiedenis van de PThU illustreren voldoende hoezeer het nabije, maar ook verdere verleden bestudering verdient met het oog op nieuwe generaties theologen, predikanten en gemeenteleden. Huishistoricus Gert van Klinken heeft in het feestnummer van het magazine *PThUnie* op zijn geheel eigen en erudiete wijze een geestelijke pelgrimage door de Immuniteit van Sint Jan in de theologische etnografie van vandaag voorgesteld. Zelf moest ik denken aan de permanente campagne van het Utrechtse Museum Catharijneconvent, waarmee de rijkdom van kerkgebouwen en andere heilige plaatsen in de open ruimte als het 'Grootste Museum van Nederland' wordt

77 J. Muis, *'Une certaine idée de la théologie d'Utrecht'. Over de theologie zoals die in Utrecht werd en wordt beoefend: op het snijvlak van wetenschap, cultuur en kerk* (Utrecht 2012).

78 Zie voor de uitwerking van dit ideaal: F.H. Landsman (red.), *De kerk aan het werk. Een schets van de betekenis der organen van bijstand voor het leven der Nederlandse Hervormde kerk en hun geschiedenis van 1945 tot 1955* ('s-Gravenhage 1955).

uitgesteld. Het begrip 'seminarium' heeft in de hervormde traditie de bijmaak van een ambtsopleiding die in isolement, zonder brede universitaire inbedding, altijd gemeden wilde zijn, maar de PThU zal de huidige realiteit van zo'n soevereine *unitas* als een stoere geus moeten aanvaarden.⁷⁹ Dat kan door haar eeuwenoude campus van Johannes, met het standbeeld van Willibrord, als het 'grootste seminarium van Nederland' te laten functioneren in de openbaarheid van een theologiecentrum voor de gehele samenleving. Zoals de PKN zich inmiddels verstaat als 'mozaïek van kerkplekken', is de PThU met haar vele fysieke en digitale vormen van kennisoverdracht een 'mozaïek van leerplekken', *ut ex illis seminariis respublica et ecclesia optatos ac debitos fructus recipiant*.⁸⁰

Gert van Klinken was een leerling van Auke Jelsma (1933-2014), jarenlang hoogleeraar aan de Theologische Hogeschool (tussentijds herdoopt tot Theologische Universiteit) in Kampen. Voor de narratief begaafde Jelsma had het huis van de kerkgeschiedenis vele woningen, maar hij beseftte vooral dat kerkgeschiedenis op z'n levendigst en soms op z'n hevigst functioneert in pastorale gesprekken en huisbezoeken.⁸¹ Mensen vertellen over dominees en de zondagsschool van vroeger, vreugde en verdriet, allerhande conflicten en misstanden. 'Iedereen doet aan kerkgeschiedenis'.⁸² Dat motief geeft zowel academische als populariserende mogelijkheden, zoals bij de recente verbreding van het Historisch Tijdschrift Gereformeerde Kerken in Nederland tot het PKN-tijdschrift *Memorabel*. Een historiegevoelige PThU behoeft een geschiedbewuste PKN (en een archiefvriendelijke dienstenorganisatie). Docenten geven een erfenis door aan studenten, predikanten aan gemeenteleden, ouderen aan jongeren (en bestuurders beheren het erfgoed). Wenkt de toekomst? De tijd zal het leren.⁸³

79 Een aanbeveling van de beoordelingscommissie-Van Kooten (2024) luidde: 'Be able to respond to the (possible) perception that by moving away from the bilocation at major universities in Groningen and Amsterdam, PThU would become a kind of seminary.'

80 'Opdat zowel de staat als de kerk in gelijke mate de verschuldigde en gewenste vruchten uit die seminaries zouden plukken', aldus de Synode van Dordrecht, 3 januari 1619, zitting 45: Donald Sinnema et al. (eds), *Acta et Documenta Synodi Nationalis Dordrechtanae (1618-1619)* (Göttingen 2014), 84.

81 Auke Jelsma, *Fossielen of vruchten. Omgaan met het verleden van de kerk* ('s-Gravenhage 1984).

82 Meta van der Wind, 'Gemeenteleden doen ook aan kerkgeschiedenis. Fred van Lieburg over de rol van het verleden in het nu', *Memorabel. Historisch Tijdschrift Protestantse Kerk in Nederland* 1 (2026) 12-19.

83 Inspiratie voor nieuwe inzichten in historische kennisvorming en -deling binnen en buiten academische instellingen kan worden opgedaan uit het themanummer van *Tijdschrift voor Geschiedenis* 139/4 (2026) over 'Community Engaged/Service Learning-initiatieven and/in academic history education', samengesteld door James Kennedy, Christianne Smit, Roel Frakking, Nicolas Standaert en Karel Van Nieuwenhuysse.

Docenten Geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk

Universiteit Leiden

1878-1881 J.G.R. Acquoy
 1882-1902 J. Offerhaus
 1902-1933 L. Knappert
 1933-1953 G. Sevenster
 1954-1974 A.J. Rasker
 1974-1980 H. Berkhof
 1980-2000 A. van de Beek

Universiteit Groningen

1878-1884 C.P. Hofstede de Groot
 1884-1885 W.C. van Manen
 1885-1902 J. Reitsma
 1902-1915 W. Mallinckrodt
 1915-1923 W.J. Aalders
 1923-1959 Th.L. Haitjema
 1959-1972 A.F.N. Lekkerkerker
 1973-1983 A. Geense
 1984-1990 R. Hensen
 1981-2000 L.A. Hoedemaker

Universiteit Utrecht

1878-1916 T. Cannegieter
 1916-1926 J.R. Slotemaker de Bruïne
 1926-1934 M. van Rhijn
 1921-1935 A.M. Brouwer
 1935-1947 M.J.A. de Vrijer
 1947-1954 A.A. van Ruler
 1954-1972 S. van der Linde
 1972-1991 O.J. de Jong
 1991-1998 J.H. van de Bank

Universiteit Amsterdam

1882-1889 J.H. Gunning
 1890-1893 P.J. Muller
 1946-1972 G.C. van Niftrik
 1974-1984 E.J. Beker
 1985-1999 N.T. Bakker

Ten tijde van het Hervormd Theologisch Wetenschappelijk Instituut (1993-2007) en de Protestantse Theologische Universiteit (sinds 2007) is het kerkelijk onderwijs in de Nederlandse kerkgeschiedenis verzorgd door diverse docenten.

Het huidige pand van de Protestantse Theologische Universiteit, gezien vanaf de Drift, rechts het woonhuis (Janskerkhof 12) en links het koetshuis (Jansdam 24). Al in 1412 stond op het perceel een huis binnen de immunititeit van het Sint-Janskapittel (claustraal erf XIV). De gravure toont een gondelvaart op vrijdagavond 13 juli 1714, georganiseerd door de Portugese ambassadeur in de Republiek, Johan Gomes da Silva, graaf van Tarouca. Hij trakteerde de Utrechtse regelmatig op feestelijkheden, deze keer ter gelegenheid van de geboorte van een prinsje van koning Johan V en aartschertogin Maria Anna van Oostenrijk. Het huis was destijds eigendom van Lucia Wijbrants, al sinds 1677 weduwe van stadsregent Johan van Nellesteyn. Na haar dood in 1719 onderging het complex een ingrijpende verbouwing, maar de structuur is nog steeds goed herkenbaar. Collectie Rijksmuseum (RP-P-OB-83.456-9).

Protestantse Theologische **Universiteit**

ISBN 978-90-836093-7-9

9 789083 609379

WWW.PTHU.NL